

Poso «encara» perquè aquesta figura històrica, més política que no eclesiàstica, ha estat de fa molt de temps objecte d'estudis concrets i d'apreciacions generals prou nombrosos perquè sembli que tot ha estat dit. I pel que fa als judicis valoratius, també sembla difícil d'arribar a un criteri que concertí els diferents punts de vista que l'actuació d'aquell home, sens dubte extraordinari, ha merescut als historiadors.

Potser hi podem destacar certes notes favorables per a nosaltres. És prou sabuda l'actitud i la política contrària a la Corona catalano-aragonesa que mantingué normalment la Seu Romana, precisament en els temps de més gran prestigi i influència sobre els prínceps cristians. Des dels preliminars de la croada antialbigesa fins a la doble elecció que donà lloc al Cisma, aquesta hostilitat té ben poques suspensions, i tot el temps que durà la submissió a la tutela de la Corona de França, per aquest sol fet, representa almenys un allunyament de la política catalana. Havia representat una clarícia la revolta de Bonifaci VIII contra Felip IV de França, llestament aprofitada pel nostre Jaume II per a aconseguir un compromís en el plet de Sicília i l'autorització per a crear un Estudi General als seus reialmes. Però al cap d'un segle, Benet XIII, desemparat i fins perseguit per la cort de França, es llança en braços dels comtes-reis, i Catalunya esdevé el seu únic suport. Precisament veiem també ara que se'n beneficià aquell Estudi General, nu de tot recurs econòmic de part dels monarques catalans, els seus patrons, i que amb prou feines la ciutat de Lleida podia mantenir, fins que el papa Benet no solament el dotà amb rendes eclesiàstiques suficients, sinó que àdhuc prengué cura que no es malversessin en càrrecs parasitaris com els dels sis clavaris o administradors, que eren els primers a reservar-se els emoluments a compte de les rendes de l'Estudi; el Papa mana reduir-los a tres, i per a aconseguir-ho ha de vèncer una tossuda resistència que no cedeix sinó davant l'amenaça de retirar les noves rendes ofertes! Benet XIII deixà, en efecte, memòria de bon administrador, i qui sap si en aquesta fama caldria cercar una de les causes de la poca simpatia de què gaudí en el col·legi cardenalici la seva pretensió a la legitimitat de la seva elecció pontifícia.

Benet XIII, doncs, esdevingué, una mica potser per força, un enamorat de Catalunya. Ara: sabem prou bé que hi ha amors que maten. El papa Luna fou portat molt naturalment a creure que podia i havia de posar la Corona de

Catalunya-Aragó, tan estimada, al servei de la seva santa causa, en el plet del Cisma. Així és força probable que l'amor de Benet XIII per Catalunya és el que l'induí a portar-li la ferida més funesta, més irremeiable que cap papa hostil no li havia causat, ni en llançar contra ella tota una croada, o en posar tots els reialmes en entredit. Ferran d'Antequera pujà al soli de Catalunya per assegurar, en la intenció de Benet XIII, l'obediència d'ambdues corones, de Catalunya-Aragó i de Castella, a la Seu expulsada d'Avinyó. No hi fa res que ni això tan sols no aconseguís! El mal irremeiable era ja fet.

Un altre afer en el qual la intervenció d'aquest papa, a costa de Catalunya, no fou de cap profit per a ella, ha estat aclarit darrerament per la troballa de nous documents que ajuden a entendre els que ja fa molts d'anys vaig extreure del nostre Arxiu Reial. Es tracta de l'ajut papal a l'empresa conquistadora de les Illes Canàries llançada el 1402 pel senyor normand Joan de Bethencourt. Aquest es trobava en una situació difícil en ésser ocupat el ducat de Normandia, on radicaven els seus feus, pels anglesos victoriosos en aquell moment de la Guerra dels Cent Anys. No li convenia de rompre explícitament amb cap dels dos reis, i prengué la prudent mesura d'empenyorar aquells dominis i d'absentar-se per a una empresa llunyana. Posat d'acord amb un valent cavaller aventurer, Gadifer de la Salle, que endemés posseïa una bona nau, sortiren del port de la Rochelle amb una nombrosa mainada per conquerir les illes, però la major part d'aquella gentalla desertà a Cadis la qual cosa fou una sort per a ells, puix que no tenien prou recursos per a mantenir-se tossudament davant els indígenes, que era l'única forma de poder-los reduir per fam i fatiga. Així, mentre Gadifer restava a l'illa de Lanzarote, i ells i els pocs que el seguiren passaven les fatigues que ells reservaven per als canaris, Bethencourt tornava per cercar més amples ajudes. S'adreçà a Castella, però només obtingué, de moment, que el rei Enric l'autoritzés a procurar-se manteniments de guerra i boca «por sus dineros»; i eren aquests els que més falta li feien. Després, a Avinyó, ell — o els seus agents, potser el seu parent i consoci Robin de Braquemont, que hi era — fou ben acollit pel papa Benet XIII, que li concedí amples indulgències per les butlles *Apostollatus officium*, del 22 de gener de 1403.¹ Fou prou, i altra cosa no es podia esperar d'un papa assetjat estretament al seu castell-palau, i que tardaria ben poc a deixar-lo, gairebé fugitiu (12 de març de 1403). De tota manera, les indulgències obtingudes, sembla que

¹ Era ja coneguda i publicada per D. J. WÖLFEL, a «Investigación y Progreso», V (1931), 130-34, la butlla adreçada a tots els fidels; però ha estat darrerament que Ch. M. DE WITTE, O. S. B., bon coneixedor del procediment de la cúria pontificia, ha fet notar que una segona butlla del mateix incipit, contingut i data, fou adreçada a cadascun dels països sota obediència d'Avinyó, en múltiples exemplars — bé que hi manca Castella, hom no sap per què — afegint l'ordre als prelats de publicar la indulgència concedida: DE WITTE, *Un faux en indulgences...*, «Homenaje a E. Serra Ráfols» (La Laguna 1970), III, 441-52, n. 5. De la mateixa data fou un altre privilegi apostòlic per a erecció d'esglésies.

a la llarga degueren proporcionar recursos no menyspreables, almenys a les terres de la Corona de Catalunya-Aragó, puix que donaren lloc a força preocupacions en anys vinents, tant de part del beneficiari Bethencourt com del benefactor Benet XIII. El 1411, força anys després, foren encara reiterades les butlles dues vegades. I no s'acabà aquí l'afer.

Però Joan de Bethencourt no podia el 1403 acontentar-se amb aquestes esperances, i ara torna a Castella i, a canvi de sotmetre's a la sobirania del rei Enric III, aconsegueix els socorsos immediats que li calien. Ni això no fou fàcil, com es pot deduir de la triga amb què arribaren els primers indispensables auxiliis a l'heroic Gadifer, que ja es pensava que havia estat abandonat i oblidat pel seu company. I, de fet, quelcom hi havia d'això, puix que Bethencourt, que s'havia presentat davant el rei i el papa en nom de tots dos i com a servei del rei de França,² després, ja a la darrerria del 1403, en reconèixer la sobirania castellana, omet sistemàticament el nom de Gadifer, abans company igual en l'empresa. Ja el 10 de gener d'aquell any 1403, tot just quasi un mes després de la primera carta reial, Bethencourt es feia cridar pels carrers de Sevilla com a rei de Canàries.³ Seguí una pausa prou prolongada, sobretot per als qui esperaven les ajudes promeses, i vers la fi de l'any, els 26 i 28 de novembre, el rei Enric atorga al seu vassall Joan de Bethencourt, un nou permís de treure bastiments i exempció de quintos per tot el que importi de les illes.⁴ La conquesta és ja des d'ara sota la sobirania i a profit de Castella, i Bethencourt és l'únic concessionari. La ruptura entre els dos capitostos fou inevitable i la corda es trencà, és clar, pel cantó més prim; Gadifer fou expulsat, i, bé que en marxar prometé als seus fidels seguidors —entre ells un fill que deixà a Canàries— que aviat tornaria, no tingué altre recurs que reintegrar-se a la vida de soldat de fortuna a les guerres de França, on morí força anys després, vers el 1422; no sense deixar un llibre bellament calligrafiat amb la narració de les seves gestes canàries, que es guardà per segles a la llibreria dels ducs de Borgonya, a Dijon, després passà a mans privades i, en fi, ha vingut a parar, des del segle passat, a la British Museum Library; és la base del llibre conegut per *Le Canarien*,

² La primera carta d'Enric de Castella, només coneguda fins ara per referència, ha estat publicada per A. CIORANESCU, treta d'un fons de còpies legalitzades, de l'Acadèmia de la Història de Madrid: *Dos documentos de Juan de Bethencourt*, «Homenajes», cit., II, 73. El més notable que ara veiem clar és l'expressat patronat de França per a l'empresa conqueridora, invocat per Bethencourt i acceptat sense reserva per Castella.

³ No tenim el text de la crida, que seria prou interessant; només el registre a la Majordomia del Concejo de Sevilla. Publ. a «El Museo Canario» 1935 (núm. 6), pàgs. 57-60, i darrerament, a l'edició de *LE CANARIEN*, per SERRA i CIORANESCU (La Laguna 1959-63), III, 251. El títol de rei no torna a sortir més; a les concessions reials del novembre i el desembre de 1403 només és anomenat senyor de les Illes, vassall del rei de Castella.

⁴ Tots aquests texts, amb amples estudis i notes d'A. Cioranescu i meus, han fet l'edició de *LE CANARIEN*, de l'Instituto de Estudios Canarios, cit., en tres vols. Però ja alguns altres documents que no coneguérem llavors, han vingut a llum després, i cal afegir-los al vast diplomatari que hi reunirem.

atribuït a Joan de Bethencourt, però redactat de veritat, en una primera forma, per Gadifer; fou un nebot, continuador del nom Bethencourt, el qui ja a la darrerria del segle xv, sobre un text parell al del manuscrit del British Museum construï amb força mala traça una crònica apològica del seu oncle el conquistador, divulgada des del segle xvii i única coneguda d'aquests fets fins que sorgí el dit manuscrit de Gadifer.⁵

De moment, doncs, i ja eliminat el seu company, les relacions de Bethencourt amb la cúria de Benet XIII, ara ja fora d'Avinyó i més aviat itinerant, seguiren cordials. Bé que la crònica adulterada al·ludida parla de l'obtenció del bisbat novell de Rubicó o Rubicensis, a Lanzarote, i de la nominació del seu primer bisbe, tot a petició de Bethencourt a la cort de Roma — única imaginable al final del segle xv, quan fou escrita —, de fet sabem que ambdues gràcies foren degudes a Benet XIII (7 juliol 1404) i no fou fins el 1419 que Martí V de Roma procedí a nomenar un administrador de la seva obediència, a petició de Bethencourt i dels seus parents.

Joan de Bethencourt, en data que no podem precisar, reduïdes al seu poder les illes de Lanzarote, de Fuerteventura i del Ferro, i després de sofrir un desastrós fracàs en intentar de fer el mateix a la Gran Canària, es retirà a França, i deixà el govern de la seva senyoria feudal de Canàries a un parent dit Maciot, és a dir Mateu. No sabem quan ni com la seva relació amistosa amb Benet XIII es trencà. El 1411 hem vist encara com n'obté renovació de les indulgències. El 1412, 26 de juny, és a Valladolid a prestar «pleito e omenaje» per les Illes de Canària davant el nou rei-nin Joan II de Castella i aconseguir-ne mercès més aviat honorífiques, com el dret de batre moneda. Però en aquest moment degué esdevenir-se una aspra ruptura.

L'erudit investigador benedictí Charles Martial de Witte, admirable coneixedor de la història eclesiàstica d'aquell temps, ha trobat encara als registres avinyonencs de l'Arxiu Vaticà, repassats per tants d'historiadors, més documents referents a aquestes relacions d'aquella cúria amb el conquistador normand. Lletres del 13 de juny i del 15 de desembre de 1412, signades de Lluís de Prades, bisbe de Mallorca i camarlenc del papa, denunciem que unes lletres falses han estat expedides, cobertes subreptíciament amb el seu nom, publicant altra vegada les famoses indulgències de Canàries; les qualifica de falses perquè contenen una valoració fixa de tres florins d'or d'Aragó per a almoïna de la indulgència, i mana de recollir-les i retenir-les arreu. Sigui com sigui, es tracta d'una ruptura que tot just comença amb aquestes lletres de cúria, però que acaba amb una solemne butlla del mateix papa anul·lant el benefici concedit

⁵ En l'edició esmentada, la crònica de Bethencourt forma el vol. II, i l'original de Gadifer és al vol. III.

feia deu anys.⁶ De Witte fa notar el to creixent en la reprensió apostòlica: la primera lletra del camarlenc Lluís de Prades, del 13 de juny de 1412, és, abans que tot, una protesta contra la pràctica de la taxació a preu fix de les indulgències, en lloc de deixar l'almoïna a la consciència dels fidels, «in vilipendium sanctorum indulgentiarum et clavium Ecclesie», i en treu una revocació general del que hom ha anat fent. El desembre es tracta ja d'un manament específic de detenció dels infractors i d'apoderament del recaptat. La butlla, del 1^r de novembre de 1414, vol arrencar el mal de soca-rel i un procés és instruït en forma. Però qualssevol que siguin les raons concretes allegades, no puc abstenir-me de pensar que tot plegat depèn de la lluita d'obediències derivada del Cisma. Bethencourt s'hauria separat de Benet XIII precisament en prestar el nou vassallatge a Castella, el 1412; i des de llavors ha incorregut en la ira de Peníscola.

I la mateixa insistència en el tema demostra que no es tractava pas de quatre cèntims. Bethencourt, de fet ja desinteressat de Canàries, puix que des del 1418 ha atorgat poder a Maciot per a vendre-les amb reserva només de la senyoria teòrica per vida i del domini d'una illa, la de Fuerteventura,⁷ no vol perdre la recaptació promesa, ben segur ara ja sense cap pensament en l'evangelització de les Illes; i des del 1419 acut a Alfons *el Magnànim* contra les revocacions de la cúria pontificia de Peníscola. I amb plena raó ho fa el conqueridor perquè des del 6 de gener de 1416, per l'edicte proclamat a Barcelona pel mateix sant Vicenç Ferrer, també l'obediència de Catalunya-Aragó és sostreta a l'*antipapa*, i l'administració de les finances pontificies passa a l'autoritat civil, i així és ja a la Corona a qui cal adreçar les reclamacions. L'empara reial a aquestes instàncies, en lletres a les autoritats civils i eclesiàstiques en general (21 de febrer de 1419) i als oficials de Mallorca (27 de juny) i de Menorca i Eivissa (23 d'agost), foren els primers documents d'història canària que vaig publicar,⁸ i llur referència a unes indulgències revocades pel camarlenc del papa, sense autoritat suficient, resultaven inintel·ligibles, fins que ara les veiem en les lletres de Lluís de Prades. És clar que tant el rei com el seu informador Joan de Bethencourt no diuen res de la butlla anul·latòria del 1414, que no podrien recusar tan fàcilment com les lletres de *camera*. A nosaltres ens

⁶ Aquesta butlla d'anul·lació sí que era coneguda, bé que per descuit tampoc no fou reproduïda al diplomatarí inclòs a l'edició de LE CANARIEN; vegeu WÖLFEL, «Investigación y Progreso», V (1931), 135. Els nous documents, els ha publicats DE WITTE, *Un faux en indulgences...* «Homenaje», cit., III, 441-452.

⁷ Vegeu CIORANESCU, *loc. cit.* a la nota 2. Aquesta reserva de Fuerteventura, que no tingué compliment, era coneguda per la tradició literària, però el document establint-la amb les altres condicions — incompatibles amb la cessió que realment féu Maciot al comte de Niebla — ha estat ara per primer cop publicat per Cioranescu.

⁸ ELIES SERRA I RÀFOLS, *Juan de Bethencourt y Alfonso V de Aragón*, «Revista de Historia», III (La Laguna 1929), 163 i 205.

interessa especialment de notar que aquests documents van adreçats, llevat llur caràcter general, al clergat i a les jerarquies des de Cartagena a Girona amb extensió expressa a les tres illes frontereres, i això tot al llarg d'una colla d'anys, mentre no surt cap referència nominal a d'altres esglésies o comunitats de fidels: era Catalunya la qui pagava les indulgències concedides per Benet XIII per a la conquesta de Canàries⁹ i revocades per ell mateix quan li va semblar grat; perquè ja no servien a la seva cúria, agonitzant a Peníscola, des que la *desobediència* havia abastat als reis Ferran i Alfons, que ell mateix havia dut al tron de Catalunya-Aragó.

⁹ En una altra ocasió (SERRA I RAFOLS, *La missió de Ramon Lull i els missioners mallorquins del segle XIV*, *StMR* de la Maior. Schola Lull. St. Med. XI (1954), 69-75) ja vaig apuntar la importància que per aquest interès missional mantingut a Mallorca i a Catalunya en general, al segle XIV, poden tenir els precedents proselitistes del beat Ramon. Com veiem ací, aquesta preocupació persistia ja dins el segle XV, i que tenia una base popular sembla deduir-se que entre els reis només Pere III *el Cerimoniós* prengué coneixement i emparà l'empresa de Canàries, que just amb la seva mort està abocada al desastre. Vegeu MARINA ΜΙΤΥΛ, *Abandó de les Illes Canàries per Joan I d'Aragó*, «Anuario de Estudios Atlánticos», 8 (1962), 325-53; i també la recensió d'aquest mateix estudi a «Revista de Historia Canaria», XXX (La Laguna 1965), 181, per E. SERRA.